

80 192. ~~Видання~~
„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

ПРОФ. Д-Р ЄВГЕН ГРИЦАК

НЕОЛОГІЗМИ

В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

1936.

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

ВСІ ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

„НАША КУЛЬТУРА“

**Головний Редактор і Видавець
Проф. д-р Іван ОГІЄНКО.**

**Щомісяця виходить п'яти- або чотири-аркушева
книжка.**

ПЕРЕДПЛАТА в краю, а також у Чехо-
словащині, Австрії й Мадярщині: річно
12 зл., піврічно 6.50 зл., чвертьрічно
3.50 зл., місячно 1.25 зл. За границею:
В Європі 15 зл., поза Європою 3 дол. річно.
Окрема книжка в краю 1.25 зл., за гра-
ницею 30 центів.

Конто чекове П. К. О. ч. 5880.

Адреса Редакції й Адміністрації:
Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10.

**Культура наша стародавня й глибока, — пізнаймо й шануймо її!
СИЛА НАЦІЇ — В СИЛІ ЇЇ КУЛЬТУРИ!**

0610

~~0610~~

НАУКОВО - ПОПУЛЯРНИЙ ТРИМІСЯЧНИК
„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

Проф. Д-р Євген Грицак

2435

НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

І. Виганський
а 65

~~0610~~

1935
ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІАН У ЖОВКВІ

Львів. бібліотека
АН. УРСР

Ш141.4-3

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 1469

НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.

Наша літературна мова переходить по війні дуже великі зміни. Впливають на це не тільки епохальні історичні події, зв'язані з світовою війною, не тільки велетенський розвиток поодиноких наук, головню техніки, але й небувалий досі розріст української культури в різних ділянках, незаторкнених до часів війни. Насамперед повстає в нас багато нових слів, т. зв. неологізмів. І саме завданням моєї праці є розглянути неологізми останніх десятиліть, при чому нераз доведеться мені торкатись зв'язаних з цією темою справ мови, форм, правопису і впливу чужих мов, що їм піддавалася наша мова.

Я хочу говорити про загально-українські новотвори, одначе через те, що я користувався здебільш галицькими джерелами, то у висліді покажеться, що я розглянув переважно галицько-українські новостворені слова. Моїми джерелами є в першу чергу часописи, журнали

й мої власні записи слів буденної мови, бо ці дві ділянки найбільш вразливі на мовні зміни й чужі впливи. Крім цього я послугувався теж і творами літературними й науковими та словниками, що в них уже, принаймні частинно, відбилася найновіша наша мова.

Неологізми розглядаю, обмірковуючи їхню будову, в першу чергу наростки, далі приростки, вкінці слова зложені.

I. Іменники жіночого роду.

1. Наросток *-івка*: Іменники з цим наростком знає українська мова віддавна, наприклад: винівка, лісничівка, дощівка, жидівка. Їх походження прикметникове, а саме: 1) спершу були прикметники з іменниками: винова (= з вином, з вина) бочка, лісникова хата, дощева вода, жидова жінка, дочка; 2) у другій стадії їх повстання затрачувалися йменники при даних прикметниках, а для рівноваги за втрату йменників одержували наросток жіночий *-івка* та ставали йменниками. На такий сам лад і на цій самій етимологічно-логічній основі повстають сучасні щоденно вживані йменники під великим впливом польської мови, що в останніх часах дуже любить такі йменники (нар. *-ówka*), бо вони практичні й вигідні, короткі й легкі до творення. Наголос завжди на складі *ів*. Зазначую

деякі слова з наростком *-івка*: одні з них загально вживані, а другі чисто місцеві.

а) Назви потягів, авт і т. п.: особівка, тягарівка (= вантажний потяг), вузько-торівка (пор. рос. узкоколейка, Нд. 46/₃₄)¹, таксівка — автодорожка, моторівка (= моторовий човен), бальонівка — ровер із широкими опонами й гумами.

б) Забави й гри спортові: костюмівка, масківка (= баль костюмовий, масковий), кошиківка й кошівка — забава в м'яча, що його вкидають у кіш на стовпі.

в) Школи й шкільні уладження: виділівка — за Австрії виділова школа, теперішні 5-7 кл. вселюдн. школи, експонівка — окрема, додаткова школа з 1-3 класами С. 22, шашкевичівка — укр. вселюдна школа ім. М. Шашкевича (в Перемишлі), цвіченівка (з поль. *świączeniówka*) — школа вправ при вчит. семінарах, підхорунжівка (з польськ. — школа кандидатів на підхорунжих), приготівка — підготівна класа при гімназіях, що існувала до 1923 р., вивідівка — з польськ. *wywiadówka* — інформаційна конференція для батьків (недавно створено на це слово „вивідка“), переходівка — двійка з одного предмету, що з нею учень переходить до вищої класи.

¹ Назви часописів цитую скорочено: Нд = „Неділя“, далі число, а в дробі рік у скор. (34 = 1934), С. 22 = „Свобода“, рік 1922, Д. 22 = „Діло“ рік 1922.

г) Доми окремого приміщення: до-
мівка — льокаль, помешкання, приміщен-
ня, дяківка — хата для дяка біля церкви,
давня школа, вікарівка — хата для по-
мічного священика („сотрудника“) біля
церкви, дешівка — Бурса Дешевої Кухні
в Перемишлі, кормошівка — хутір і вілля
Кормошів у Тур'ї, гаївка — хата гаєвого,
лісника Д. 5/₃₅.

г) Речі й приладдя: вирівка (з п. wi-
gówka) й кружлівка (центрофуга), вітрівка
— рушниця на менші пташки, кварцівка
— кварцова лампа, циклівка — шапка
цикліста Д. 191/₃₄, видівка — картка з ви-
дом, фотографією, з п. widokówka.

д) Монети: 20-сотиківка Д., гульде-
нівка (австр.) Нд. 50/₃₄, коронівка.

е) Харчеві продукти: рижівка, перлів-
ка (рижова, перлова каша), разівка, жи-
дівка (разова, жидівська булка).

є) Усяке: міжнародівка — інтернаціо-
нал, союз і гімн (з п. międzyparodówka),
маївка — прогулянка учнів до лісу, ве-
чірня й ранішня відправа церковна в маї
(травні), верхівка — еліта, найвища, про-
відна верства, з рос. верхушка, писківка
— судова розправа за дрібні провини
(за зневагу чести, лайку і т. ін.), одно-
днівка — видання з приводу ювілею,
врочистого святкування й т. ін., райо-
нівка — районова кооператива Д. 280/₃₄,
пікардівка — марка з видом Пікар(д)а.

Майже всі ці слова повстають під

польським впливом, а люди залюбки вживають їх у щоденному житті, бо вони вигідні: в них спливаються дві слові, щось на зразок знаних у логіці скорочених дефініцій¹. Слів літературних або ширше вживаних між ними мало: домівка, дяківка, маївка, верхівка, а ще менше вживаються вони в В. Україні, нпр. у Правписному Словнику Г.Голоскевича, Київ 1930², що інформує нас про найновіший лексикальний засіб нашої мови, є тільки слово „домівка“. Здебільша тим, що я подав, користуються мешканці міст, що чують їх у польській мові, вкінці вживає їх наша преса, що найхутчіш відгукується на зміни й нові явища в мові, бо їх сама потребує.

2. Наросток -ка. Цей наросток служить для формування нових слів майже на той сам лад, що й наросток -івка. Ці слова творяться здебільша теж від прикметників, при чому прикметник із наростком -ка стає йменником, а первісний іменник, що його легко догадатися, відпадає. Навіть і ділянки цих слів подібні до вичислених при йменниках на -івка.

а) Школа: нормалка — вселюдна шко-

¹ Др. С. Б а л е й: Нарис льогіки, Львів 1923, стр. 17: „Дефініція через найближчий рід та різницю гатункову“. Іменник на -івка є саме цією різницею гатунковою, а найбл. рід відпадає, бо його легко додуматися.

² Далі цитую його скорочено: Гол.

ла (в противенстві до „виділівки“, як вище); горожанка — горожанська школа на Закарпатті, в В. Укр. звали „вища початкова школа“, в Галичині це слово значить теж „громадянка“; здавка — „здавання“, іспит до школи; пленарка — конференція (засідання) усіх членів Учит. Збору; вивідка — вивідівка див. вище — Д. 3/₃₅.

б) Потяги: сальонка — окремий дуже гарний вагон і потяг для подорожі вищих державних достойників; льокалька — залізниця місцева на побічній лінії; сепаратка — окремий переділ у вагоні, окрема кімнатка в ресторані.

в) Церква: Преображенка — церква Преображення Господнього у Львові, Нд. 1/35; дев'ятка, дванайцятка — Богослужба о 9. год. вранці (для шкіл), о 12. впол. (для інтелігенції); паламарка — кімната в церкві праворуч великого вівтаря, де порається паламар¹.

г) Військо: стійка — місце, де стоїть варта, рос. постъ, слово приходить уперше в Котляревського, але в нас віджило воно в часі війни; їдунка — військова бляшанка на страву; мазéпинка — шапка Укр. Січ. Стрільців; зубчátка — зубчаста нашивка на комірі укр. старшини (Календар Черв. Калини).

¹ І. Микитенко: Вуркагани. ДВУ. Харків, 1928, ст. 398. Далі цитую цей твір скорочено: *Мик.*

г) Книжка: агітка — агітаційна брошурка¹; летючка — відозва, прокламація (поль. *ulotka*).

д) Торгівля: підмінка, відмінка, заступка (кави) — те, що має заступити (нім. *Ersatz*); риківка — совітська казньонна горілка, названа від комісаря Рикова (утвор. Риков + ка = риківська горілка).

е) Усяке: довідка² — інформація (в Укр.); знімка — фотографія, ужив. в Галичині і в В. Укр.; ватиканка — ватиканська марка; вечірка — вечірня забава, може з рос. вечеринка, тепер ужив. більше „вечерниці“ Д. 3/35; Татарка — Татарська гора в Перемишлі; коминярка — тепла зимова шапка Д. 2/35; відпустка з рос. отпускъ.

Як видно з цього перегляду, тут здебільша галицькі місцеві слова, одначе вживає їх наша преса; слів, уживаних у В. Україні, мало: паламарка (рідко), стійка, агітка, риківка, довідка, однокінка. Усі майже йменники на *-івка* й на *-ка* — це *concreta*, а не *abstracta*.

Окремий відділ творять іменники, утворені від дієслів на означення чинности, дії при допомозі наростка *-ка*. Їх

¹ Аркадій Любченко: Буремна путь. Оповідання. ДВУ. 1927, ст. 83. Далі цитую скороч. *Любч.*

² А. Лейтес: Силуети Заходу. Харків, 1928, ст. 27. Далі цитую скор. *Лейт.*

досить, а вживає їх і преса, і люди в щоденному житті, а саме: трактовка, постановка (п'єси) — трактування, розглядання (питання), ставлення (п'єси); підтримка Д. 1/35, підтримка, підготівка, але це все повстало під впливом російської мови, а скоріше лексики, що до неї галичани часто звертаються, й не знаючи рос. мови, нераз переконані, ніби це дуже гарні слова. В рос. мові вживають цього наростка часто (нпр. поддержка), а в В. Україні повстають і нові слова під цим впливом, нпр. машиновка — збирання збіжжя машиною¹. Виняток — добре слово, вживане в нас, „пошуканка“ — пошукування Д. 1/35.

В останньому часі, за великоукраїн. впливом, викидають у нас такі слова й на їх місце творять віддієслівні йменники від чистого кореня (але приросток тоді є), нпр. „підтрим“ Д. 174/34, або складають нові слова з наростком -а (бо чисті дієслівні йменники в нас уже не подобаються), нпр: настанова (на-ставлення), підготовка Д. 289/34, 1/35, прослава — прославлення. З інших іменників із наростком -а відмічу ще два: установа (інституція, рос. учреждение), що, будучи льокальним словом (звичай,

¹ Див. про це цінну статтю А. Вовка: Наросток -ка в дієслівних іменниках, „Збірник секції граматики української мови“, Київ, 1930 р., ст. 115-140.

постанова, умова), здобув собі загальне значення, і „влуча“ — мета, кружок до влучання, стріляння Д. 22¹.

Посереднє становище між конкретними йменниками на -ка, та дієслівними займають ось ці нові слова: підвишка, знижка, здавка, бо вони означають первісно чинність (дію), а саме—підвищення, зниження, здавання, а далі мають і більш сконкретизоване значення: підвищена сума, платня, знижена ціна, посвідка зниження, іспит, що при ньому здаємо. Слова „підвишка“ й „знижка“ повстали без сумніву під польським впливом: podwyżka і zniżka, й може тому й у нашій пресі й у літературних творах пишуть нераз хибно „підвишка“.

Зовсім належне місце між іменниками з нар. -ка займають іменники, що означають становище й заняття, працю жінок, утворені від чоловічих іменників цього самого кореня, нпр.: учителька (чол. учитель), чужинка (чол. чужинець), молочарка й ін. В сучасній укр. мові бачимо зусильну й виразну тенденцію творити окремі слова на жіночі поміна agentium, і це явище, як думаю, зв'язане з великою й активною ролюю сучасного жіноцтва (в часі війни й по війні).

¹ Цитати з „Діла“ й „Свободи“ за 1922 рік і „Громадського Вістника“ з 1923 р. цитую в скороченні без чисел, тільки подаю рік, а саме 22: = 1922, 23 = 1923.

Тому повстають жіночі йменники, а деякі з них видаються доволі дивними. Виписую замітніші: майстерка — жінка-майстер, мистець¹, послідовка — послідовна жінка Жорна ч. 13/₃₄, ремісничка — жінка-ремісник Д. 331/₃₄, дозирачка — наглядачка, з поль. dozogczupni², піклунка — що піклується про кого³, санаторка — завідувачка санаторії (Лейг. 139), санітарка — доглядачка хорих (так перекладено польське „pieleśniarka“) Д. 345/₃₄, свідка — жінка-свідок Кол. 39, юнка — молода дівчина, юначка Мик. 6, 226, Гол.

Все це слова нові, між ними оригінальні й смілі неологізми з В. України, деякі штучні (послідовка), інші невдатні (дозирачка), одне слово не має свого відповідника в чол. роді (піклунка).

Взагалі намагання докладно відрізнявати й відзначувати жіночі йменники, т. зв. *potiina agentium*, дуже сильно в сучасному словотворенні, але це натрапляє на деякі труднощі, бо хоч україн.

¹ Проспер Меріме: Коломба, перекл. за ред. А. Ніковського, Київ 1927, ст. 31. Далі цитую це скор. Кол. У Галичині це значить „столярська праця“.

² А. Толстой: Відродження, в 3 томах. Переклав В. С. Львів 1901, ст. 3. Далі цитую це в скор. Відр.

³ „Український Бескид“ ч. 27, 1934 р. Далі цитую це скор. УБ., а побіч цього число й рік у скороч. (34 = 1934).

мова має багато наростків на означення заняття жінок і їх становища до чоловіків (-иня, -иця, -ха, -уха, -аля, -ка, -иха, -ина, -иця), одначе часом важко їх творити, й тому люди звертаються до інших мов, перш за все до знаної в нас польської мови. В нас ще досі нема слів жін. р. від слів: мистець, борець, ловець, мисливець, знавець. Від інших творять уже невдатні спроби, а саме: стрілкиня Д. 276/₃₄, пол. нар. -іні, вже краще булоб „стріліця“, жрекіня Д. 285/₃₄, хоч є в нас своє слово „жриця“¹ (Шевченко, рос. жрица), пророкиня Д. 348/₃₄ з пол. ргогокіні, а в нас „пророчиця“ Гр. Гол., вкінці, що вже дуже разить, „виконавчиня“ — жінка, що виконує, виконниця Д. 331/₃₄. Нар. -иня маємо в слові „монахиня“ — черниця Д. 5/₃₅. Навіть жіночий іменник, що його легко створити від чоловічого, а саме членка — жінка-член С. 22, у нас хибно перекручують на „членкиня“ (поль. członkini) і „члениця“, подібно як замість правильного „посолка“ кажуть „послиця“.

Закінчуючи йменники з наростком -ка, завважу ще одно, а саме: назви правописів і абеток утворені на той сам лад з наростком -ка: кулішівка, желехівка, драгоманівка, „ярижка“, а тепер часто

¹ Б. Д. Гринченко: Словарь украинскаго языка, том I-IV. Київ 1907-1909. Далі в скор. Гр.

згадується „латинка“, що замість неї Проф. Сімович уживає „латиниця“ Д. 5/53.

3. Наростки -ниця, -иця й -альниця. Чужі наростки. Заняття й чинності жінок означають теж іменники з нар. -ниця: промóвниця — жінка, що промовляє, вмів промовляти, продавніця — жінка, що продає (перекл. з рос. продавщица), посланіця — жінка - післанець (Кол. 117), злодійниця Відр. I 14, видавніця, дозóрниця — наглядка, створене на лад поль. dozorczyni ib. 176.

До інших ділянок належать такі новотвори: а) будинки: лічниця (гал.) — лікарня (в В. Укр.), станиця — постерунок, табор у Каліші Д. 22, б) предмети: мóвниця — трибуна, підвищення для промовців, головніця — капітель колюми Д. 231/34.

Наростком -иця утворені назви самиць звірів: тигриця, левіця (гал. львиця), назви жінки по її занятті: прозирлівиця — віщунка Кол. 24, політ. терміни: лівіця, правіця — ліві, праві партії, окремо стоїть: передовіця — вступна стаття (з рос. передовая, С. 22). Замість слова „тигриця“ появилось слово скорочене „тигра“ (нар. -а) Любч. 132. Переважають у цих неологізмах галицькі слова, деякі з них складені за рос. чи польським впливом, але між ними мало зовсім невдатних. На 16 слів аж 7 визначає заняття, чинність чи прикмету жінок.

Наросток *-альниця* творить мало слів. Я записав тільки два: плакальниця — плачка Кол. 50 і незначно обгладжене рос. слово за жигальниця — запальничка (рос. зажигательница, Мик. 283). У всіх поданих словах основний наросток є *-иця*, а інші додаткові повстали з приводу поширення кореня. Для докладності подаю їх окремо.

На чужий лад створені слова: сторожева Нд. 32/34 — сторожиха (поль. stróżowa, в україн. мові є цей наросток у слові „королева“) й багато йменників із російським нар. *-ша*: скульпторша — скульпторка, різьбарка (Гол.), кельнерша — кельнерка (обидві слові у Лейт. 49), камергерша¹.

Чужим наростком, а саме російським, є теж наросток *-ча* у словах: „подача“ (аргументів, Д. 4/35), хлібоздача (рад.)².

4. Рідше вживані наростки йменників жіноч. роду: *-ба*, *-альня*, *-арня*, *-ня*, *-ина*, *-щина*, *-івля*, *-ість*. а) Наросток *-ба* творить іменники, що означають чинність: л у ч б á — сполука, злучення (від цього прикметник „лучбовий“ — комунікаційний, Д. 194/34), у ч б á — навчання, штучне канцелярійне слово

¹ Г. Ібсен: Вибрані твори, том III. ДВУ. 1930, стор. 245, далі цитую в скороч. *Ібс.*

² Слова, вживані часто в радянській термінології й лексиці, зазначую скороч. „рад.“, галицькі слова „гал.“

на Радянщині (від нього прикм. „учбовий“ — навчальний), Богослужба — Богослуження, чинитьба Д. 294/34 — примусова праця для війська або держави (поль. *świadczenie woj.*), пальба — стрілянина (рос. слово, С. 22). Це здебільша слова мало вдатні й рідко вживані, здебільшого чисто галицькі.

б) Місце, де щось діється, знаходиться, або щось роблять, визначають наростки *-альня, -арня*: роздягальня, умивальня, постачальня (скла в Москві, Нд. 40/34), дозрівальня Д. 225/34, спліткарня — місце спліток Д. 194/34, плетарня — фабрика плетив (на Закарпатті, Д. 351/34), гноярня Лейт. 109.

в) Уже більше вживають до творення слів наростка *-ня* і від нього ще до війни повстало в нас багато слів, однак вони не здобули собі загального признання, наприклад: звірня (фавна) й рістня (флора), а тепер під впливом польської мови утворено в нас: їздня — частина вулиці, де їздять вози, скочня (для лещетарів), забезпечня — поль. *ubezpieczalnia* (всі слова з „Діла“ й „Неділі“). Інші слова: пожарня — будинок пожежної сторожі (Відр. III, 233), нічліжня — дім для ночівлі Нд. 49/34, осередня — централь Д. 270/34, паровозівня Нд. 50/34, рухівня — гімнастична зала Д. 22, переплетня — палітурня (Гол.), печатня — дру-

карня (з рос. печатать — друкувати),
вкінці загально в нас прийняте на-
кладня — видавнича фірма. Переважна
частина таких слів, це слова місцеві,
вживані в пресі, здебільшого штучні, бо
перекладені з чужих слів, головню з ро-
сійських, напр. у словнику Голоскевича
нема з них ані одного. З семантичного
боку означають вони місце, де щось
роблять, або поміщення, де щось зна-
ходиться (паровозівня, пожарня, осеред-
ня), тільки звірня й рістня мають зна-
чення збірно (звірі, рослини).

Сюди належать ще 2 новотвори: хо-
лодільня й варильня (соли).

г) Наросток -ина мало вживаний для
творення нових слів: меншіна — мен-
шість Д., складовина — складова
частина,¹ заслуженіна — платня, пен-
сія.² Ці йменники складені так, як з нар.
-ка й -івка. Окремо стоїть неологізм,
утворений на Радянщині й у нас майже
скрізь прийнятий: речовина — ма-
терія (фіз. хем.).

г) В останніх роках дуже люблять у
нас творити слова з наростком -щина,
а саме: церкóвщина — церк. мова,
вплив, перевага церкви, канцеля́р-
щина, нелега́льщина Д. 264/34 —

¹ „Назустріч“ — двотижневик, 7/34, далі в скор.
Наз.

² „Громадський Вісник“, щоденник з 1923 р.,
скороч. ГВ, 23.

нелегальна робота, речі незаконні, Ско-ропа́дщина — робота на зразок Скоропадського, прихильність для гетьм. Скоропадського Д. 347/34, безвідпо-відáльщина — безвідповідальність (ib., в теж у Гол.), коміса́рщина — влада, панування комісара Д. 5/35, безсистéмщина — безсистемність С. 22, побуто́вщина — описи побу-ту, життя народу, літер. творчість, що описує побут Д. 5/35, вкінці назви країн і околиць: Рурщина (нім. Ruhrgebiet), Сарщина (Saargebiet), Лёмківщина (Гол.), Радянщина. Ці й подібні слова залюбки творять, бо їх легко творити, а крім цього вони вигідні, бо їх зміст широкий.

Є кілька новотворів з нар. -і́вля: сі-нозаготі́вля (рад.), поготі́вля (з поль. rogotowie), гурті́вля (звич. гур-тівня, Д. 295/34). Це йменники, що озна-чують чинність і неначе заступають діє-слівні йменники, хоч слово „гуртівня“ більше підходить до таких іменників, як постачальня (місце, де щось згуртовано, склад).

Наросток -і́сть творить abstracta (у-явні, подумані йменники), що означують стан і прикмети, а повстають вони від дієприкметників або прикметників, і ча-сто заступають віддієслівні йменники: втомлі́вість Д. 225/34, заку́ткóвість Д. 182/34 — переклад поль. „zaścianko-wość“, заборго́ваність — задов-

ження Д. 22, переконáльність — здатність переконувати (Лейт. 144), потужність — сила Д. 190/34, запродайність Д. 293/34 — продажність (Гол.), пёршість (рад.).

II. Іменники чоловічого роду.

Дуже велика кількість неологізмів чоловічого роду. І велика кількість наростків на творення йменників чоловічого роду й вирішна роля чоловіків у щоденному житті, культурній творчості та політиці, впливають на творення нових слів.

1. Наросток -*ник*. Як у жіночому роді було найбільше нових слів із нар.-ка й -івка, так у чоловічому найбільш новотворів із наростком -*ник*, бо їх структура дуже легка, а саме: до кореня додаємо цей наросток, а значення цих слів майже завжди з тієї самої ділянки: це *poten agentis*, цебто означає людину, що робить щось, а творяться вони від іменників і дієслів. Цих слів у нас дуже багато, але я вчислю їх по кілька поодинокими групами, зазначаючи при цьому, що я наводжу й давніші неологізми, щоб показати невдатність їх складання, або те, що, не зважаючи на велетенський розвій української мови, ми ще й досі послугуємося архаїзмами або деякими невдатними й невідповідними

словами, вважаючи їх нераз за дуже добрі й гарні.

а) Заняття людей: конторник — канцелярист (переклад із рос. конторщикъ, Ібс. 170), копальник — власник, або робітник копальні Г. В. 23, погребник — власник похоронного закладу (витворене в Півн. Америці нашими емігрантами, Д. 293/34), похоронник — попереднє (гал. Д.), мороженник — продавець морозива Відр. III, 224, ліхтарник — що засвічує ліхтарні, лубочник — богомаз, продавець або видавець усякого немистецького дрантя (книжок, образів) з рос. Г. В. 23, смолоскипник — що носить смолоскипи (нім. Fackelträger, рос. факельникъ, Нд.), медведник — ловець, що полює на медведів Нд. 41/34, вирібник — той, що вироблює щось, фабрикант Наз. 13/34, приватник — господар на своєму хазяйстві, а не у колективі Д. 287/34, приватний купець в противенстві до кооперативної торгівлі Д. 291/34, текстильник — вирібник або купець матерій.

б) Суспільно-політична ділянка: бесідник (заг.), передбесідник — попередній промовець (гал.), державник — самостійник, ухильник — що відхиляється від догм комунізму (рад.) Д. 226/34, безробітник, заговірник — змовник (з рос. заговорщикъ, С. 22) старо-, новокурсник (москвофіл) Д. 5/35, заточник — засланець; цей архаїзм уживається на

означення українця, що живе на урядовій службі в Західній Галичині, подібно „заточенець“ С. 22, наїздник з поль. *pa-jeżdźca* Д. 22, обса́дник — окупант С. 22. До цієї ділянки долучується право: образник — той, що образив другого Кол. 3, зако́нник — знавець права ів. 35, в Галичині чернець, позóвник, поса́дник — бурмистр, міський голова (рос., уживане в Галич.).

в) Військо: сте́жник — вояк, що йде на стежу розвідувати¹, уда́рник² — вояк, що йде приступом у першій лінії, скорострі́льник — що стріляє з кулемету, гарма́тник — артилерист, гарма́ш, доброві́льник — доброволець (з рос.) Нд. 39/34, захі́стник — оборонець, панці́рник — панцирний потяг, авто, наплéчник — наплечний мішечок вояка або спортовця (поль. *plecak*, гал.) хлі́бник — торні́стра військова, синьо-, сіро-жупа́нник 1918 р.), базі́вник — корабель, що становить базу (підставу) Нд. 1/35.

г) Культура й освіта: виховник (у Галичині часто вживають іще „вихователь“), шкільник — шкільний діяч Д. 5/35, у говорах гал. — школяр (Грінч.), високошкільник — студент або абсо́львент високої школи, середнєшкільник — учень середньої школи (повстало в Україні

¹ Календар Червоної Калини на 1934 рік, Львів, стр. 8; далі цитую в скороч. ЧК. ² Ibid. стр. 28.

в часі революції), читальняник — член читальні Д. 3/35, самоосвітник іб., східник, західник — прихильник Сходу, Заходу, східної, зах. культури Нд. 35/34.

г) Хліборобство: з Радянщини: колгоспник, колективник — селянин, що працює в колективі, одиночник (з рос.) Д. 194/34, одноосібник (рос. единоличникъ Д. 297/34) і приватник — селянин, що господарить окремо Д. 287/34, земельник — землевласник, дідич (на лад поль. ziemiańin і рос. землевладелецъ), незаможник (рад.).

д) Спорт: наколесник — роверист (гал.), чільник (у грі в мяча, Д. 249/34).

е) Предмети й речі: наплечник, хлібник, показник — індекс, огляд змісту Д. 226/34, сильнік — мотор (з поль. silnik), сподвійник (слово хибне, взяте з рос. сподвижникъ — товариш пригод, подвигів, Відр. III, 15), клячнік (стілець до клячання, з поль. klęczyk, Д. 275/34), заповідник — резерват первісної флори й фауни, націон. парк Д. 330/34, панцірник, вантажник, довіднік — інформац. книжка (в Україні), намогільник — пам'ятник на могилі С. 22.

є) З різних ділянок: дозорник — наглядач (хибне, з поль. dozorca, Відр. I, 176), підробник — фальшивник (Кол. 38), призвідник — спричинник іб. 120, спостережник — обсерватор, переслідник Нд. 26/34, обудник Лейт. 3, пробудник

Д., зб́удник — що дразнить, підбадьорує Лейт. 103, заб́авник, викр́івник — відкривець Лейт. 64, ві́явник, розу́мник (Мик. 195, утвор. на рос. лад: умникъ), вкладні́к — що складає гроші до каси Д. 244/34, доповідник — референт, заграни́чник Д. (Чіпка), домі́вник — що мешкає в тому самому домі, з поль. domownik Д. 325/34, звелі́чник, викла́дник (думок, С. 22), мо́дник — знавець моди, франт Кол. 63, ві́служник, зага́льник — загальний вислів, з поль. ogólnik Гол., ягі́дник — медвідь, що годується ягодами Нд. 41/34.

З цього перегляду слів можна зробити висновки, що в нас тепер твориться справді багато полонізмів, а найбільше творять їх редактори часописів, що потребують найрізніших виразів, далі, що дуже часто перекладають у нас із мов польської й російської, а часом беруть цілі чужі слова, головню з рос. мови (не треба сюди вмішувати наших архаїзмів, як напр. заточник). Трапляються між цими новотворами й зовсім невдатні, або штучні, насамперед галицькі, кращі й зграбніші з В. України (н. пр. А. Ніковського, цитовані Кол.), доволі багато радянських складних термінів. В окремій групі я помістив усякі речі й предмети, що становлять виняток у словах з нар. -ик, що переважно означають особу, яка щось робить. Подекуди ба-

чимо двозначність у йменниках: приватник, копальник, шкільник, подібно як при жіночих іменниках на -ка (горожанка). Це йде від того, що йменники ці повстають із прикметників, а здогадний іменник не є той сам („приватник“ із „приватний купець, господар“).

До новотворів сучасної доби з нар.-ник найближче підходять слова з поширеним суфіксом -ильник, -альник і -очник, -ичник. Їх мало, бо будова складніша, а додавання наростка -ник до самого кореня було б тут невігідне тому, що повставав би важкий збіг шелестівок. Зібрав я такі приклади: носійник — носій (з рос. носильщикъ), чист-іль-ник (чобіт) Лейт. 59, постачальник — гал. доставець ів. 152, цигар-оч-ник — папіросниця Мик. 73. Чоловічий рід останнього слова можна виправдати тим, що для нього є зразком узятє з рос. мови слово „портсигаръ“. Уживають не раз наддніпрянці слова з рос. мови „справочник“ — інформаційна книжка, поль. skogowidz, але в нас це слово зовсім не прийнялося. Вживають у нас слова „каменичник“ — власник кам'яниці Д. 22.

2. Наросток -щик, -чик. Поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростками -щик, -чик, що їх варто б оминати. В українській мові є наросток -чик, але його вживають головню при здрібнілих імен-

никах, н. пр: хлопчик, горобчик, стільчик, а при творенні слів, що означають зайняття, або працю людей, треба вживати наростків *-ик*, *-ець*, *-ар*, *-ач* й інших. Через те повстають хибно складені слова, яких у нас скрізь повно (а деякі вже навіть сильно поширились), як: показчик і показчик Д. 328/34 — показник, роздатчик — старший складач у друкарні Кол. V, прикащик — крамничний помічник, гуменний; розвідчик, перекладчик — перекладник, перекладач, накладчик — накладець, накладник, атентатчик Д. 322/34, транспортчик Нд. 32/34, гарматчик Д. 341/34, підводчик = візник, селянин, що дає підводу, Д. 5/35, справщик — корректор Кол. VI, лазутчик — шпигун (рад. чисто рос.) Д. 4/35, рознощик (з рознос + чик) — розносець Д. 22.

3. Наросток *-ик* і поширені (в зв'язку з пнем) *-овик*, *-евик*. Як від слів на *-ний* творяться іменники з нар. *-ник* [приватний — приватник, безробітний (scil. чоловік) — безробітник], так і тут від прикметників на *-ов-ий* творяться іменники на *-ов-ик* [військовий (scil. чоловік) — військ-ов-ик, керм-ов-ий (балон) — керм-ов-ик]. Цих слів, порівнюючи, мало й вони переважно найновішої формації: островик — мешканець острова (Кол. 19), військóвийк — вояк, старшина, військовий урядовець, фронтовик — що служив на війні, службовик — функціонар (рос. слу-

жашій, гал.), паровик — паровіз (С. 22, у рос. мові значить: казан паровий), кермовік Д. 296/34 — кермовий балон, поль. *sterowiec*, звуковик — звуковий кіно-театр, поль. *dźwiękowiec*, грузовік — вантажник (рос. Мик. 227), чорнобіржевік Д. 321/34, січовік, луговік — член Січі, Лугу (гал.), пробоевік — член, вояк пробоевого відділу *Sturm-abteilung* у Німеччині. Ці всі слова здебільш галицькі, мало вживані, бо штучні, творені під впливом російської, почасти польської мови. Визначають вони заняття або місце житла людей (5 прикладів), а в 4 випадках визначають предмети, подаючи в іменнику їх прикмету.

4. Наросток -ач, -увач. *Nomina agentium* є теж нові слова з нар. -ач і -увач, що їх дуже люблять наддніпрянці в противенстві до галичан, що рідко вживають їх може тому, що слова з цими наростками трохи важкі й незграбні, бо мають багато складів. А з дотеперішнього ясно, що новоскладене слово що коротше, то краще й зручніше його вживати. Тому теж неначе саме собою висновується правило для складання слів: наросток повинен бути по змозі односкладовий, а пень 2-, а найбільше 3-складовий. Бо якщо наросток має більше складів (2 або 3), а пень 3, 4, або й 5 складів, тоді одержуємо тяжений великий і незграбний новотвір, що матиме

5, 6, 7 складів. А це буде слово-диво-гляд, що не прийметься, бо його незручно й писати й виголошувати. З наростком *-ач* утворені слова: золотошукáč Лейт. 60, надзирач з рос. надзиратель Відр. 1, 3, укладач книжок Д. 276/34, оглядач — автор огляду (літератури) Лейт. 151, у Галичині вживають у значенні „о. худоби“ (на селі). Наросток *-увач*: переслідувач — переслідник, дописувач — кореспондент С. 22, послідувач — учень, адепт Д. 22. потішувач Лейт. 61, руйнувачів. 72, викорістувач Нд. 30/34, продовжувач, підспівувач, відвідувач Д. 223/34, 4/35. Всі ці слова означають людей, що щось роблять (чинність постійна), слова з укр. преси й наукового твору. За деякими винятками, це слова важкі, творені в Україні людьми, що не знають мови органічно й не виучують її з джерел, тільки на основі словників „кують“ слова, не маючи почуття укр. мови. Багато цих слів можна переробити при допомозі наростка *-ник*, як: переслідник, потішник, руїнник, продовжник. Щодо їхньої будови, то звичайно можна заважити, що від дієслова дуративного (протяжного), напр. шукати, буде іменник „шукач“, а від наворотного „пошукувати“ буде „пошукувач“.

5. Наросток *-ак і -як*. Ці наростки творять мало слів: чужак Д. 222/34 — чужинець, одноосібняк — селянин індиві-

дуальний (див. вище „приватник“), двій-
няк — людина, цілком подібна до дру-
гої Д. 22, східняк — східник Нд. 35/34,
середняк — середньозаможний селянин,
(рад.), ширяк — безмоторовий літак, поль.
szybowiec (постійно вживає цього слова
„Діло“), вступняк — учень, що здає до
вищої класи іспит. Усі слова мають на-
голос на останньому складі, короткі (2-
складові), переважно в будові слова за-
значена прикмета. Слова нелітературні,
а практичні й буденні.

6. Наросток -ець. Цей наросток
у зв'язку з поширенням кореня, дов-
ший: -овець, -лець, -елець, -енець, -анець,
-ленець.

Усі йменники, утворені цим наростком,
походять здебільша від прикметників або
дієприкметників подібно, як при ймен-
никах з наростком -(в)ик, одначе є теж
слова, утворені від іменників, а головню
від прізвищ і безпосередньо від кореня
(бор-ець, нес-ець, від-твор-ець, лов-ець).

Від прикметників утворені: живець із
живий, здрій (поль. zdrój) = джерело лі-
кувальної води, податковець = платник
податку, почтонець (із почт-ов-ий scil.
урядовець), штабонець = штабовий стар-
шина, походонець = учасник походу (Д.
178/34), поєдинковець (Нд. 50/34) = уча-
сник двобою, нещасливець (Д. 347/34),
у нас є нещасник (Грінч.), у поль. мові
nieszczęśnik), уділовець = член акційної

спілки (Д. 288/34), безжéнець¹ (прикм. безженний).

Деякі з цих новотворів повстають безпосередньо від прикметників (живець, нещасливець), усі інші від прикметників, що їх утворено від іменників. За виїмком „живець“, при всіх треба додуматися йменника чол. роду (чоловік, урядовець, учасник і т. д.)

Від дієприкметників, а саме пасивних теперішнього (в 3 випадках) й минулого часу: найманець, ізольованець (у таборі, У. Б. 27/34), відродженець = член „Відродження“ Д. 321/34, улюбленець, засудженець С. 22 = засуджений судом на кару або смерть, переродженець Д. 223/34, розпорошенець (після бою, Д. 218/34), обезпéченець С. 22, родімець (гал.) = земляк (утворене від архаїзму родимий = (в)роджений, що відчувається вже як прикметник і має значення „рідний, свій“ (Грінч.); цікаве, що в Україні родимець значить параліч), поси́ланець = післанець (від дієприкм. пас. тепер. часу, Дік. 104), прибу́лець = приходець (перекл. рос. пришелець, ів. 22.), злóманець (духовий Нд. 35/34), лікóванець (не лікуванець, як пишуть у газетах, бо походить від дієприкм. лікóваний), пі́томець = вихованок (бурси), богослов (се-

¹ Ч. Дікенс: Тяжкі часи, Харків, 1930, ст. 222. Далі цитую в скороченні: Дік.

минарист), (рос. пито́мецъ; слово це є залишок укр. книжної мови з 19 стол., коли то брали в нас живцем російські слова, н. пр. до наукових термінологій і до шкільних підручників та уладжень; архаїзмом годі його назвати).

Від іменників повстали: а) в першу чергу слова, що визначають ідеологічно-партійну приналежність чи прихильність, утворені від прізвищ політиків і провідників: петлю́рівець = вояк армії Петлюри, самостійник, а далі (з становища росіян і комуністів) — контрреволюціонер, укр. націоналіст, українець; на еміграції: прихильник центру У.Н.Р.; скри́пниково́вець, ле́нінець, гетьма́нець; б) інші: можновла́дець С. 22 — перекл. поль. potętał, однорóдець = земляк (ibid.), поворóтець (від імен. поворот), співпле́мінець (Нд. 47/34), недóумець = божевільний (ibid., у нас є подібні слова: недоум у Шевченка, недóумок — витвір Куліша, Грінч.), торгове́лець = торговельник Д. 195/34, сироті́нець = захист, дім для сиріт (гал. УБ 27/34), партієць — член партії Д. 293/34, непротивле́нець = що не противиться (від ім. непротивлення, в часті з рос., Лейт. 59).

Від дієслів або від чистих коренів: перекладець = перекладач С. 22, внесе́кодавець (з поль. wnioskodawca, С. 22), хлібодавець = шеф, хазяїн, з поль. chlebowdawca, Д. 325/34, видавець, відтворець

(фортеп'яновий, Наз. 12/34), несець — носій Відр. II, 248, головоловець — дикун Нд. 35/34, борзописець Лейт. 132, замовець іб. 152, використовець, природолюбець.

Коли тепер спитаємо, як можна поділити ці новотвори згідно з їх значенням, то на це буде відповідь, що значення їх дуже різноманітне може й тому, що їх багато й що їх дуже радо творять з огляду на легку будову цих слів.

Підставове їх значення буде заняття мужчин і їх прикмети.

1. Заняття: поштовець (поль. pocztowiec, в Укр. поштовік), штабовець, посиланець, перекладаець, видавець, несець, торговелець.

2. З першою групою в'яжеться друга на визначення праці, але не завжди постійної, це щось посереднє між заняттям та прикметою: податковець, походовець, найманець, внескодавець, хлібодавець, відтворець, головоловець, борзописець, замовець, використовець, народолюбець.

3. Прикмети: безженець, можновладець, родимець, однородець, співплемінець.

4. З групою прикмет в'яжеться тісно група слів, що визначають стан душевний, певну життєву стадію згідно з натурою (суттю) пасивних дієприкметників, що від них ці неологізми повстали: зломанець, нещасливець, недоумець, поворотець, ізольованець, засудженець, роз-

порошенець, обезпеченець, прибулець, лікованець, питомець, поворотець, не-протівленець.

5. Приналежність чи прихильність ідейна або політична, як вище.

6. Concreta (речі й будинки): живець, сиротинець.

Цікаве, що з нар. *-ець* твориться багато слів складених і це слова найновішої формації. Як у кожній групі, так і тут є впливи сусідніх мов, польської й російської, переважають галицькі слова, є дещо невдатне й штучне (походовець, торговелець, зам. „використовець“ краще було б „використувач“).

Бачимо великий розгін, головню публіцистів у творенні неологізмів, і цю працю важко нормалізувати, бо це неначе стихійна й модна творчість, а що багато є річей мертвороджених, це справа зрозуміла. Повстають теж синоніми, з чого видно, що дотеперішні слова галицькі не вдовольняють людей, і тому творять вони інші, н. пр. досі вживано: земляк і родимець, а тепер створено: однородець і співплемінець (ширше значення).

7. Наросток *-тель*. В Галичині лишилося ще багато слів, утворених наростком *-тель* (у пошир. *-итель*, *-атель*) і дуже розповсюднених (під впливом книжної й церк. слов. мови), хоч у В. Україні слів із цим наростком щораз

менше, а чисто народніх зовсім мало. У нас іще загально вживають: властитель — власник, завідатель — завідувач Гол., або „завідуючий, голова“, як пропонує Проф. Огієнко¹, надзиратель (наглядач), мислитель (нім. Denker), управитель (це є і в Україні, Гол.), правитель — керманич, володар, кормитель — годувальник Гол., настоятель — завідувач, виховник (в Україні це слово вживається тільки у відношенні до духовенства²). Дуже багато слів із цим наростком є в російській мові, й тому любив їх галицькі москвофіли (напр. слушатель, діятель, освободитель і ін.).

Слідкуючи за сучасною літературною й живою мовою, завважую, що слів із нар. *-итель* у нашій пресі й у літер. творах лишилося вже мало, а ще менше їх твориться, наприклад: відновитель — відновник (Нд. 32/34), живитель — годувальник Д. 285/34, крутитель³, вдихновитель — інспіратор, надхненник, а РУС подає: надихач, духозбудник (І. том s. v.). З укр. преси 1922 р. („Свобода“, „Діло“, „Гром. Вісник“) я виписав іще: доноси-

¹ Український Стилiстичний Словник, Львів, 1924, стр. 135.

² Російсько-український Словник Укр. Академії Наук, том II. вип. III. s. v. Далі цитую в скороч. РУС.

³ О. Кобил'янська: Ніоба, вид. А. Ніковського, ДВУ, стр. 8; далі цитую: Нб.

тель, нарушитель — порушник, обвинуватель — обвинувач, обжаловник; покровитель — патрон, опікун, оборонець. Цікаве явище із словом „любитель“: його обминають, бо вважають за слово хибне або перестаріле, напр. Проф. І. Огієнко обминув його в обох своїх словниках, а Голоскевич (ор. cit.) теж пропустив, але подав прикметник, утворений від нього „любительський“. А все таки це слово нам потрібне хоч би в таких висловах, як „любитель театру, мистецтва“ й т. ін. В Галичині вживають слова „аматор“ і це слово подає теж Словник УАН II/2, але затримує „любитель“, бо іншого в нас нема.

8. Наросток -ун. Цей наросток являється в неологізмах рідко, а слова, ним утворені, визначають теж чоловічі назви занять або чинності, як: опікун, брехун, чаклун і ін. Я занотував мало слів на -ун, і це чисто галицькі слова, дуже рідко вживані, досить штучні, а саме: совгун — совгар Д. 22, копун — що грає в копаного м'яча *ibid.*, першун — перший у чомусь Нд. 50/34, двигун — мотор із рос. двигатель (є в Голоскевича з зазначкою, що краще „рушій“), чигун Д. 265/34 і хижун Нд. 44/34 — дикий стрілець (полює без дозволу), мазун — нездатний поет С. 22 і ревун — крикун, демагог (ГВ. 23, в Укр. має значення „плаксії“ Грінч., в Галичині спопуляри-

зував це слово в значенні „крикун“ О. Маковей). На 8 слів 6 походить від дієслів, інші — від прикметника й числівника.

9. Наросток *-ій* приходить у 2 словах: рушій — мотор і носій — носильник. На обидва поняття маємо багато новостворів, що подам на іншому місці.

10. Наросток *-ар* служить теж до означування занять і праці людей (połina agentium) і ним утворені такі слова, як: кобзар, столяр, писар, вівчар. Неологізми з нар. *-ар* мають теж це значення, а саме: двигар — носій Нд. 39/34, торбинкар — злодій, грабівник жіночих торбинок Д. 291/34, пісенькар — що творить і співає пісні Д. 331/34, перекл. з польського, денникар — журналіст, газетяр С. 22, лещетар, совгар, ситківкар (грач lawn-tennis, Д. 22), рушникар — рушничник (з поль. gusznikarz), готеляр — власник або службовець готелю Д. 335/34, манкар — що викликає „манко“ (недобір) у касі. З усіх цих слів більше поширені: лещетар, совгар, готеляр, інші — це ефемериди, що швидко щезнуть. Дві слови: торбинкар і манкар складені з глузливим відтінком, і тому автор узяв їх у лапки.

11. Наростки *-ень, -ан, -янин*. Ці всі наростки зустрічаємо дуже рідко: *-ень* у словах: покупень — покупець (що купує щось у крамниці), гарматень — гарматня куля (стрільно Д. 247/34), за-

разень — заразок, бацила Д. 267/34, прихвостень Д. 22. Куліш створив слово „честень“ — пам'ятник у честь чиюсь, але це не прийнялося. Наросток -ан маємо в 2 словах: човгáн Нд. 47/34 — танк (з поль. czołg) і ватра́н — коминок у давніх домах, де горить назовні (вогонь відкритий). Друге слово утворено доволі вдатно від слова ватра (багаття). Голоскевич подає це слово в лат. одежі „камін“. Наросток -янин маємо в слові „зорянин“ — визначний фільмовий артист, неначе аналогічно до слова „фільмова зірка“ Наз. 10/34.

12. Чужі наростки. Нар. -іст, -ист служить до творення слів, що, подібно до нар. -овець, визначають належність до політичних, ідейних та культурних угруповань: шумськіст — прихильник Шумського (рад.), загравіст — прихильник партії „Заграва“ (назва часопису), бояніст — член співочого т-ва „Боян“ Д. 3/35, гімназіст — учень гімназії, гал. гімназіяст; -ат у новотворі „гетьманат“ — гетьманський суспільно-державний устрій; -ізм, -изм у словах: побутовизм Лейт. 61 — побутовщина, царізм С. 22, ленінізм, корпоративізм Дз. 12/34; вкінці -ер у слові „станціонер“ — станційник, учень, що живе на прив. помешканні Д. 213/34.

13. Чистий корень. У неологізмах виступає чистий корень не дуже часто. Це все іменники, утворені від дієслів,

що означають чинність, а повстали вони, щоб скоротити довгі дієслівні йменники на *-ння* чи *-ття*, що з ними велася енергійна боротьба. Деякі з них трохи штучні й не здобули собі великого признання. Важніші з них ось ці: в́ипал Наз. 14/34, на́длім (літератури Лейт. 131), під́упад — занепад ів. 132, о́сід (літака, Д. 245/34), на́дхід (весни Нд. 41/34), під́слух — підслухування, підслухач Нд. 1/35, ро́зграб = розграблення ів. 36/34, пере́ніс — перенесення Д. 296/34, о́бстук (хорого) — гал. опукування, ско́рот — скорочення¹, похі́д — походження Тимч. VII. У всіх цих словах є приросток.

Окремо стоїть слово „викі́т“ — вирі́з, деко́льте Мик. 346.

III. Іменники середнього роду.

Неологізмів середнього роду дуже мало. При допомозі наростків *-ство*, *-цтво* повстали йменники: летунство, їздецтво — їзда верхи Дік. 251, пустозвонство — балакучість, пустомельство (рос. Лейт. 113), розломництво — роз'єднання Нд. 30/34, дворушництво — дволичність, двоєдушність Д. 226/34, розбивацтво Д. 313/34, доносництво, східництво — нахил до східної культури Д. 294/34, мальконтенство,

¹ Історичний Словник українського язика, за ред. Є. Тимченка, том I. УАН. ДВУ. 1930. стор. IX. Далі цитую скороч. Тимч.

опоненство (Чіпка Д. 331/34), багатоженство Д. 262/34, жерцівство Нб. 200, галичанство — галицький партикуляризм Д. 321/34, культурництво Д. 5/35, наплювательство — легковаження Лейт. 20. Це все йменники уявні, здебільш означають чинність, або прикмети.

Наросток -я: поземелля — терен (гал.), передшкілля Д. 350/34 з поль. przedszkole, замир'я — замирення Лейт. 12, довкілля — оточення (Сімович у Наз. 12/34), середселля Д. 3/35 — місце серед села (має бути середсілля). Дуже багато в сучасній нашій мові віддієслівних іменників. Зазначу тут тільки найбільш оригінальні: устаткування Гол. — інсталяція, речі до інсталяції, уставлення машин і т. ін., далі йменники з негациєю у приростку, як напр. знецінення — обезцінення Лейт. 30, вкінці з ділянки радіотехніки: перезвучнення, назвуковлення (фільми, Наз. 9, 10/34).

Наростки -ище, -овище (місце, де щось є, або діється) виступає вже частіше: летóвище — аеродром Д. 14/34, поль. lotnisko, слухóвище — авдиція Нд. 32/34, передмóстище — передмостове укріплення, франц. tête du pont ГВ. 23, літнище (гал.) — місце, де проводимо літо, річище — корито ріки (Гол.), оздорóвище — санаторія, кліматичне місце з поль. uzdrowisko Д. 247/34, середóвище Гол., вкінці жахливе слово з давніших років „при-

туловище“ — захоронка, захист, але цього слова ніхто більше не вживав (Відр. I, 301).

Н а р о с т о к -и во: відиво — візія, привид (з поль. *widziadło*), твóриво — витвір, рóбливо — зроблена річ, матерія С. 22, М. Рудн.; усе це слова дуже штучні, що не прийнялися.

Під кінець обміркування нових іменників, а головню їх наростків, скажу кілька слів про йменники прикметникові, творені під чужими впливами, або просто звідтіль перенесені: пивна́ — пиварня Мик. 444, машинне ів. 313 — відділ машиновий у фабриці, нача́йне — рос. „начай“, поль. *pariwiek*, гал. *Trinkgeld* („Жорна“ 15/34), ворітне — оплата за відчинення воріт, нім. *Speergeld*, гал. „шпира“ Д. 243/34.

У множині тепер дуже поширений і любий чисто укр. наросток -ощі́, напр. у словах: приёмнощі́, молодóщі (молодість, молоді роки), сла́бощі́ Бур. 86, при́крощі́, доро́гоці́ннощі́.

IV. Прикметники.

У сучасних прикметниках бачимо великі зміни. Насамперед зникають дієприкметники на -учий, -ючий, -ачий, -ячий, так часто вживані в Галичині, а на їхнє місце приходять прикметники легко збудовані, коротші й кращі. Найбільше тво-

рять їх в Україні, але в нас теж повстає їх досить багато.

Як у творенні іменників перше місце займають наростки *-ка*, *-івка*, *-ник*, *-ець*, так у нових прикметниках найбільшу роль відіграв нар. *-ний*, а далі *-ливий*. *Ще* зають теж дуже поширені в Галичині прикметники з пасивним наростком *-имий*.

Найчастіш повстають нові прикметники від дієслів: непроломний Дік. 104, виконний (давніше виконавчий з поль.), виправний Ібс. 159, обновний, відновний, освіжний, осудний, удатний, запаморочний, розговірний (мова, Д. 22., з рос.), вичерпний — гал. вичерпуючий Лейт. 153, перекидний Мик. 355, відмолодний — що відмолоджує Д., причайний Любч. 35. Ці прикметники повстали з дієприкметників, і цю їх первісну вдачу ще відчувається в значенні. Всі вони утворені від зложених дієслів, а не від простих.

Дієслівного походження, але з двох слів складені прикметники: широкомовний Лейт. 20, всеосяжний, всеприймовний Іб. 13, від одного слова: бомбардивний літак Нд. 1/35. Зложені з заперечкою: незгасний, знеохотний. З іменників повстали: договірний (учитель — контрактний, Д. 244/34), занепадний Лейт. 16, одчайний, ініціативний Д. 322/34, з прислівників: навпачний — противний Нд. 35/34, дотеперішній.

Трапляються в радянських виданнях

важкі новотвори, з трудом виковані при допомозі словників, часто перекладені з російщини й тільки трохи вигладжені: збезнадієний — позбавлений надії з рос. обезнадеженный Ібс. 199, відпровідний Лейт. 18, сумісний (рос. совмѣстный, Гол.), або сміливі новотвори: стрімголовний.

До цієї групи підходять частково прикметники з поширеними наростками: -льний, -альний, -яльний, -ильний, -ювальний, а саме: збиральний (у вислові з -а кампанія — праця для збирання збіжжя, Д. 184/34), перекональний — що переконує, може переконати, рішійльний — що вирішив Д. 245/34, рішальний — що вирішує Д. 286/34, розяснювальний, поясняльний Д. 223, 293/34, більшільний — що побільшує (у вислові б-е шкло, Нік. у Нб. 26), (с)приймальний у висловах „сприймальна стація“ (радія Д. 274/34) і „приймальна карточка“ — для одержання авдієнції Іб. 286/34, швальний — до шиття, рос. швейный, в Укр. вживали деякий час „шитний“ Д. 285/34, писальний — до писання (машина), вирівняльний — що вирівнює Д. 299/34, незнищальний — що його не можна знищити Д. 327/34.

Як бачимо, наведені справжні неологізми мають різні функції: 1) заступають дотеперішні активні дієприкметники й таких є найбільше, й тому ми відчуваємо

до деякого ступеня подвійну природу (вдачу) цих слів: прикметникову й партиципіальну, 2) заступають і скорочують окремі вислови (приймальна карточка), 3) заступають пасивні дієприкметники й мають певне значення „можливості“, подібно, як німецькі прикметники з нар. *-bar* (erreichbar), або французькі з нар. *-able* (acceptable), але це буває рідко¹.

Усі вичислені новотвори повстають тільки від дієслів. Деякі з них виглядають трохи штучно (роз'яснювальний), головню тоді, як мають багато складів (5 або більше).

Наростки: *-инний, -енний, -анний, -аний*.

Наросток *-инний*: меншинний (від імен. меншина, наросток визначає приналежність), зате в слові „квилинний“ = що квилить, заступає дієприкметник. Інші новотвори походять від дієслів і заступають дієприкметники пасивні з певним відтінком цієї „можливості“, про яку я згадав недавно. Проф. Огієнко² висловлюється про такі прикметники досить загально, що вони „ясно задержують ознаку дії“. Слів цих записав я кілька: спасенний — що спасає, може спасти

¹ Проф. Іван Огієнко: „Рідне Писання“, 1933, стр. 60. вважає, що ці прикметники мають тільки активне значення. Але в „Рідній Мові“ 1935 р. ч. 4 ст. 165. він підкреслює й пасивне значення їх.

² Ibid. стр. 61-62.

(Гол.), невпійма́нний — що його не можна впіймати Наз. 12/34, невгавáнний — що не вгаває, що його не можна впинити Мик. 112, роздрижа́нний — що почав дрижати, що постійно дрижить. Ці субтельні різниці значення прикметників у нас ще не знаходять зрозуміння, але в В. Україні їх добре відчують, і тому Голоскевич у своєму Словнику подає дуже часто паралельні форми дієприкметників (н, нн), напр.: недозво́лений — заборонений, недозволе́нний (що його не можна дозволити), недото́рканий і недоторка́нний. Нар. -анний стоїть тільки при дієсловах перехідних, а тоді форму „невгаванний“ можна пояснити собі впливом аналогії.

Дуже поширений у новотворах нар. -ливий, що творить нові слова від дієслів: завбачливий — що передбачує, переконливий — що переконує Д., довірливий Любч. 40, недото́ркливий ів. 69: 1) такий, що його не доторкають і 2) що його не можна доторкати¹, тремтливий Наз. 14/34, приголомшливий Лейт. 36, захо́пливий — що захоплює ів. 46, Д. 246/34, доброді́йливий Лейт. 97, загро́зливий (Мик. 148, Д. 293/34), прие́мливий² — що його можна прийняти (Д. 219/34),

¹ Голоскевич у Правописному Словнику подає на це 2 слові: недото́рканий і недоторка́нний.

² Перекладено з рос. прие́млемый. Це слово перекладано різно: приймовний, приймальний, а навіть прийнятий.

гульливий Любч. 23, 54. Проф. Сімович (ор. сіт. стр. 185) стверджує, що нар. -ливий означає духові й фізичні прикмети, і це справді в очевидне при деяких із наведених прикметників (напр. завбачливий, довірливий і і.), але при деяких дуже виразна ще їх дієприкметникова вдача, а також і другий семантичний відтінок, як напр. у прикметниках: приємливий і недоторкливий. Деякі новотвори важкі і штучні, довгі й незугарні, як: приголомшливий (перекл. з рос. ошеломляющий), добродійливий, приємливий. Смілий неологізм „гульливий“.

Нар. -лий вигладжує галицькі архаїзми й заступає давній нар. -ший: померлий (= померший), минулий (= минувший, що донедавна було грамат. терміном у шкільних підручниках), а також у слові удалий Д. 329/34, хоч звичайно вживають удатний, а навіть з рос. удачний. На окрему увагу заслуговує прикм. відсталий — поль. zasofanu, що в нас загально прийнявся, хоч у рос. мові є „отсталый“ і тому вважають його теж русизмом; ані Проф. Огієнко, ані Голоскевич у своїх словниках його не поміщують. Прикметники на -лий повстали від давніх предикативних дієприкметників за додатком родових закінчень.

Наростки -ущий, -ючий — це закінчення дієприкметників, що стали прикметниками й визначають постійну при-

кмету, хоч деякі новотвори затримали ще значення дієприкметникове: разючий перекл. поль. *gażący* (Проф. Огієнко¹ подає „разячий“, інші „разливий“), всевідушчий — що все знає С. 22, владуший — пануючий (в-і класи), всежеруший Лейт.

У новотворених прикметниках виступає теж нар. *-чий*, і то виключно в Галичині, а це вказує на вплив польської мови, де таких прикметників багато: згідчивий — згідливий С. 22, зарадчий (поль. *zaradczy*, *ibid.*), підготовчий, вивідчий.

Уживають теж у прикметниках нар. *-мий*, що давно творив дієприкметник пасивний. Найчастіш трапляється це в галицьких авторів, але нераз попадається і в наддніпрянців: непримиримий Мик. 169 — непримірений, непримирénний (Гол.), незносимий Мик. 309 — нестерпний, невловимий — несхопний *ib.* 311, немислимий — не до подумання, неможливий Д. 1/35, недопустимий (= недопускальний), незрушимий — незрушний, незаступимий — незаступний, неспалимий — неспальний, неспалénний (усе з газет). Інші наростки виринають рідко: *-овий*, *-евий* (приналежність і похідність): з'їздовий С. 22, лучбовий — комунікаційний Д. 194/34, віддовженевий — віддовж-

¹ Словник місцевих слів, Жовква 1934, стр. 87 цитую в скороч. *См.*

ний (перекл. з польського *oddłużeniowy*, Д. 340/34), *-ацький, -ицький*: читацький, Лейт. 64, пригодницький роман Д. 244/34; *-івний*: панівний — пануючий (Нд. постійно, Ог. См. зазначає, що це рідковживане слово), *-истський, -істський* у чужих словах у Радянщині: марксистський (жахливий збіг шелестівок „стськ“, неможливий у нашій мові) — марксівський, або марксистівський, індивідуалістський — індивідуалістичний Лейт.

Від багатьох згаданих прикметників творяться тепер дуже часті іменники уявні, а ще більше прислівники: незграйно — негармонійно Любч. 36, надсадно ів. 57, знеохотно Нд. 30/34, завбачливо, увбойно (стислі уста, Любч. 47). Віддієслівні прислівники дуже люблять наддніпрянці, між ними Винниченко.

В прикметникових і прислівникових новотворах дуже багато приростків, і то здебільш прийменникових, чого в народній мові майже нема, напр.: наокружний, прикінцевий, беззакидний, подійсний (стан Д.) й ін.

V. Дієслово.

В дієслівній групі маємо багато новотворів, і то цікавих, а вживають їх і в пресі, і в літературних творах. І тут на перше місце висувається практичність і вигода. Найчастіш уживають у нас

новотворів із наростками *о-*, *у-*, здебільш під польським впливом, а мотивом цього є економія місця й часу, бо таким чином дві слові заступаємо одним: омоложувати — робити молодим Лейт., офірмити — надати форму Д. 5/35, узаконювати — робити законним ів., уможливити Тимч. VI, обезголовити (з рос. обезглавить), обожнювати Дік. 193 — обожати, уаргументувати, очолювати, управдоподібнити (Д. 331/34, слово 7-складове), унеможливити Гол., упривілеїти, ускладнити — скомплікувати, узмістовлювати, уміжнародовлювати, утотожнювати (гал. новотвір, Гол. подає тотожність — ідентичність), ударитися — запанувати з рос. воцариться С. 22.

Багато дієслів утворені від іменників: походувати — йти походом Д. 178/34, привинювати (кому вбивство) — обвинувачувати Кол. 59, запавутинити — обснувати павутинням Любч. 22, зафосфоритися — заблищати фосфором Мик. 124, поручкатися — подати собі руки ів. 295, зафармазонити — ошукати ів. 260, сполітизувати — зробити політичним Д. 226/34, розкуркулити — збіднити (рад.), маршувати (Гол. Нд. 35/34) — йти в марші, зумовлювати — ставити умовиною, очолювати — ставати, стояти напереді Д. 161/34, започаткувати (Д. 190/34, з поль.), суддювати — бути суддею.

Від прикметників: пожвавити — під-

силити, збільшити (рад., Д. 184/34), знепритомніти (Гол., Дік.), нетерплячитися (Д. 240/34, бо слово нетерпеливий тепер занехують), задомашнитися Нд. 35/34, зріднитися Ібс. 61 — посвоячитися з рос. сроднитися, прискладнити — зкомплікувати Кол. VIII., закволіти — захворіти (Лейт. 38).

Від прислівників: зачастіти (Любч. 181, рос.), набакірити — заложити набакир Мик. 226, досвітніти Нд. 32/34.

Замітне явище, що майже всі нові дієслова зложені з приростками, здебільш прийменниковими (найчастіше: за-, з-, від-, на-).

Наросток *-ча-* виступає рідко й під чужим впливом. Рос. слово „сотрудничают“ перекладено „співробітничати“ і, здається, на лад цього створено „авторитетничати“ — удавати поважного Д. 269/34.

Склади з 2 і більше слів, при допомозі кількох приростків: зісоюзити — згуртувати в союз Нд. 24/34, знебарвити — позбавити барвів Д. 244/34, збезнадієний (рос.).

Старі слова з новими приростками: зудар, зударитися (про потяги) підо впливом поль. *zderzenie*, *zderzyć się*, рос. столкновение; скорювати — підбивати, завойовувати (з рос. покорять, Лейт. 45).

При складанні дієслівних неологізмів дуже замітні чужі впливи, насамперед російської, а також і польської мови (на-

ціхувати — пасeschować, Д. 22). Видно тенденцію скорочуватися, щадити час і місце й висловлюватися по-новітньому, але багато „кованих“ слів — скороминущі ефемериди. Бачимо багато спроб і пошукувань, а навіть багато вдумливости й оригінальності.

VI. Складені неологізми.

Хоч складеними неологізмами вважатимемо взагалі й ті, що їх утворено з приростка й кореня та наростка, чи тільки кореня й наростка, одначе в тіснішому значенні це слова, що складаються з 2 або й більше слів. І їх тепер хочу розглянути, торкаючись посередньо й усіх інших неологізмів, а на кінці подам висновки своєї праці.

Наша мова має багатенько складених слів. До їх творення має велику скількість приростків і наростків, що віддають дуже ніжні відтінки понять, будова слів легка й вигідна. А все таки наша мова не любить і не має такої великої скількості складених слів, як мови старої новогрецька, німецька, староцерковнослов'янська й російська, що має їх багато під впливом церковщини. Великий вплив на формування складених слів мала в нас церк. слов. мова, як це я зазначив у статті: „Вплив церкви й релігії на укр. мову“ (Księga referatów

II. Międzyn. Zjazdu Slawistów, Warszawa 1934, стр. 34-35).

1. Іменник + дієслово. Найчисленнішою в нас групою складених слів є сполука іменника з дієсловом, або взагалі ймення (іменник, прикм., займ., числ.) з дієсловом. Найкоротші в цій групі це трискладові слова: бомбовіз, бомбокид — літак, що кидає бомби (Д. 266/34, 351/34), паровіз, самохід, водогін — водопровід, сонцевій — подих сонця Любч. 67, конекрад — конокрад Д., линвоскок (з поль. linoskoczek, С. 22). 4-складові: хлібо-, жертво-, внеско-, праце-давець (під впливом польської мови, але в Галичині дуже поширені), карколомний, повітроплав (нім. Luftschiff), душехватство Д. 286/34, хлібоздача (рад.), ропопровід Д. 335/34, самоуряд (Гол. самоурядування), сльозотеча Кол. 140, крововилив Ібс. 238 — кровотеча Гол., водозбірня Д. 190/34, борзописець (Лейт. рос.), лежибока — лежень (рос.), рукописьмо — рукопис Кол. V., горлодерний — що горло здирає.

5-складові: борзописака Д. 343/34 — швидкописець (слово глузливе), єдиновладність Д. 161/34 — одновладство РУС/І., фільмовирібник Наз. 13/34, світовідчуття, головокружний Д. 267/34, золотошукач (Гол. Лейт.), мистецтвознавець Д. 266, 327/34, природолюбець Нд. 41/34, сінозаготівля (рад.) перекл. рос.

сѣнозаготовка, головоловець Нд. 34/34, книговедення Д. 299/34, рукостискання Кол. 11, перекл. рос. рукопожатіє.

6-складові: світовідчування Д. 329/34, -розуміння С. 22, п'ятколосокотання Лейт. 4, цілеспрямування ів. 69, народоспасенний Наз. 13/34.

7-складові: радіопередача, престолоспадкування Кол. 37 з рос. престолонаслѣдіє, місцеперебування Лейт. 93 перекл. рос. мѣстожителство.

З цього перегляду бачимо, що 3-склад. слів є 8, 4-склад. 16, 5-складових 11, 6-склад. 4, 7-склад. 4. Отже найменше є слів дуже довгих (6- і 7-складових), найбільше 4-складових, далі йдуть по кількості 3- і 5-складові. Неприродні й негарні слова довженні, що здебільш перекладені з російщини, це „не з нашого поля ягоди“. Взагалі вплив російської мови тут дуже великий, більший, ніж польської, що слів складаних і довгих не любить. Що до рос. впливу, то потрібне мале застереження, а саме: коли створене слово має наш корінь і наросток, то не мусить воно бути русизмом, хоч і є таке саме чи подібне в рос. мові (нпр. арх. борзописець). Вражає те, що мало слів легко й зграбно створених, появляються теж мовні дублети, що є зрозуміла річ. Що до структури слів, то завважу, що в 7 словах маємо, як другу складову частину, дієслівний іменник, що

часто є довгий і вже цим самим не годиться до творення складеного слова. В деяких новотворах разить нагромадження цих самих або подібних голосних і приголосних, а саме: головоловець, ропопровід, мистецтвознавство. Цікаве теж, що від складених слів повстають нові слова, напр. від „паровіз“ повстає „паровозівня“ (С.).

Невелика група, що в ній новотвір складений із двох іменників: збрóй-містр Д. 235/34 перекл. поль. ogniomistrz, нім. Feuerwerker, співогра — гра оперового артиста Д., радіозвіт Нд. 32/34, кінозірка Д., дяковчитель Д. 339/34, родоначальник (Лейт. рос.), електросонце (Дніпрельстану Д. 223/34), автодорожка — таксівка Д. 268/34, оборонеспосібність — здатність до оборони Д. 238/34. У цих новотворах перший іменник заступає прикметника другого слова й його можна замінити на прикметника (радіозвіт — радієвий звіт, кінозірка — кінова зірка й ін. Тому слова короткі. Це все найновіші новотвори, подібно, як у новітній поезії маємо подібні „словесні вибрики“.

2. Іменник є складова частина в таких формаціях:

а) Іменник + прикметник: житє-, працездатний Гол., життєрадісний, боєздатний Нд. 34/34, перекл. рос. бое-способный. Усі ці неологізми складені

на зразок російських слів і дуже в нас поширені. Це прикметники.

б) Прикметник + іменник: великодержава — поль. *mocarstwo* Д., дикогровий Любч., жовтомасний іб., різнофарбний іб., залізнодорожник — залізничник С. 22, вільномуляр (*wolnomularz*, франц. *franc-maçon*, ібід.), зеленосок (з-ом м'язи натирав, Любч. 67), чорноділ Наз. 14/34, святобозство Лейт., рідношкільний, високошкільний Д. 261/34, минулорічний, солодкопашний Д. 263/34, твердокаменний Лейт. Неологізми цієї групи — прикметники (8) і йменники (6). Дуже сміливі поетичні новотвори: зеленосок і чорноділ, подібно, як це вже було в групі складання 2 іменників.

в) Дуже оригінальна формація: родовий іменника + прикметник. Це сміливе сполучення походить з останніх років і доволі поширене може тому, що модне, а в мові є теж мода на слова, форми й новотвори: жалюгідний (може з поль. *ubolewania godny*), подивугідний Наз. 12/34, каригідний і каридостойний (ГВ. 23, С. 22 з поль. *karugodny*).

г) Числівник + іменник: двоєушник — гіпокрит Нд. 35/34, дворушник — облудник Д. 222/34, одноосібняк Д., стокінний, чотироциліндрний (авто, збіг 4 приголосних ндрн, Нд. 41/34).

г) Прислівник + іменник: багатоженство Д. 262/34, многоженство Д.

273/34, багатодітність Нд. 8, багатомовство Лейт. 149, многолиций ів. 6, многолітствіє Д. 3/35, многосторонній. Бачимо тут неначе боротьбу й вагання між присл. „багато“ й присл. „много“, що є архаїзм і тому його занехують, одначе до словотворення він більше надається, бо має 2 склади, а „багато“ 3. З цієї причини в нас нема народніх слів, складених із присл. „багато“, у Словнику Грінченка є тільки одне слово — „багатолистий“.

д) Прийменник + іменник: беззакидний, безхребетність — гнучкість, безхарактерність, дорічний — щорічний, досмертний, наднаціональний Д. 294/34, надбудова Д. 263/34, міжчас у вислові „в міжчасі“ — поль. w międzyczasie С. 22, міжсоюзний, міжпартійний, назвуковлення, намогильник, підстаршина, підсудний, підсовітський (література), післяплата (поштова), містоголова — заступник, товариш голови (гал. архаїзм, „місто“ — замість).

3. Дієслово, крім вичислених уже випадків, виступає ще в ось цих формаціях:

а) Дієслово + іменник: скалозуб — сміхун, у Дік. 33 блазень цирковий, ломістрайк — страйколом Нд. 24/34, урвихвіст — пустун, вітрогон Любч. 81, лежибока Лейт., обходісвіт Д. 219/34 — бувалець, волоцюга. За винятком одного слова „скалозуб“, що в поправ-

ній формі має бути „скалізуб“ Грінч. й „урвіхвіст“, що має зовсім подібні зразки в дотеперішній мові (урвіголова, урвіпола у Грінч.), інші слова взяті чи перекладені з сусідніх мов: із польської: „ломистрайк“ (у нас кажуть „страйколом“), обходісвіт (obieżyświat, хоч у нас є подібне слово: „пройдисвіт“, але легше, бо 3-складове), лежибока з рос. мови. У 1. складовій частині маємо тут дієслово в наказовій формі, а в 2. іменник у знахідному відмінку.

б) Прислівник + дієслово: багатострадальний, широкомовний Лейт. 20, чорнороб — простий некваліфікований робітник, далекобійність (гармат, перекл. із рос. дальнобойность, Лейт. 31).

в) Прийменник + дієслово: заіснувати Д., наплювательство (з рос. Лейт.), приява, приявний (присутність, присутній, гал.).

Окремі рідкі формації: а) прийменник + прислівник дають зложений прикметник: до + нині + шній, дотеперішній; б) складення кількох слів: досьогочасний (до + сього + часу — прийменник + займенник + іменник), чистосовісно (повст. з „з чистою совістю“ — прийменник + прикметник + іменник, Г. В. 23).

Заперечення в складених словах виявляється доданням заперечки „не“ або прийменника „без“: незаможник, недо-

торкливий, невидача Д. 3/35, незісоюзний, знецінення, збезнадієний.

Загально про будову новотворів треба сказати ось що: здебільш неологізми складені так, що перша складова частина (прикметник чи іменник) кінчиться на -о (білогривий, паровіз, водогін), або на -е, -є, -ьо після м'яких або шелесних приголосних (працездатний, життєрадісний, середньовічний). Таким чином перша склад. частина стає морфологічно неначе прислівником, що можна в часті й семантично пояснити: бое-, життєздатний набирає в новотворі подекуди значення „боево-, життєвоздатний“. Перша склад. частина заступає різні відмінки, але найчастіш знахідного головно в формації іменник + дієслово: бомбовіз — що везе бомби, водогін — що жене (гонить) воду, хлібодавець — що дає хліб. Буває теж і назовний, але рідко: самохід — що сам ходить, самоуряд — самі беруть участь в урядуванні, а також у формаціях прикметник + імен., якщо в новотворі цей іменник залишається: великодержава, вільномуляр, чорноділ. В інших новотворах маємо заступлений родовий: крововилив — вилив крові, водозбірня — збірник води, або орудний: рукопис — рукою писане, паровіз — що везе парою, або прийменник із місцевим: повітроплав — в повітрі плаває. Справжній прислів-

ник задержується в формаціях: швидкописець, багатоженство й ін.

Дуже багато виразности надають неологізмам прийменники, напр. намогильник — пам'ятник або камінь на могилі, підсудний — що під загрозою суду. Щодо роду, то найбільш складених іменників чоловічого роду. Одні неологізми одержують у другій склад. частині закінчення родове (природолюбець, намогильник), в інших є сам корінь або пень (чорнороб, бомбокид, водогін).

VII. Скорочення слів і складів, криптоніми словні.

Щораз більш поширюються всякі скорочення, перш усього криптоніми партій і установ, складені з початкових букв поодиноких слів у назві: Усусус — український січовий стрілець, Ундо, гепеу-повець = чекіст (ГПУ); знову інші скорочення складаються з перших складів даної назви: допра — дом исправительных работ Мик. 267, бупр — будинок праці = тюрма, зав — завідувач Мик. 129, коммолець — комуністична молодь — комсомонець Любч. 17, партконгрес — партійний конгрес Д. 294/34, партосередок — партійний осередок Любч. 24, трудовень — трудовий день (день праці Д. 184/34), робфак — робітничий факультет, селькор — селянський ко-

респондент, сексот — секретний сотрудник — вивідник.

VIII. Окремі неологізми.

Крім згаданих уже неологізмів, є ще в нас багато інших. Я вибрав собі для дослід у вузьку ділянку, а саме — мовні новотвори з реального життя й преси. Інші ділянки я тільки легенько заторкував, і тому не можу претендувати на вичерпання матеріялу, бо є ще дві ділянки, що ввесь час творять і мусять творити нові слова, а саме — поодинокі науки й література мистецька. Без неологізмів не можуть теж обійтися автори словників, бо вони, перекладаючи чужі слова, часто не знаходять у нашій мові відповідників, отже творять окремі слова з наших коренів і наростків. Тому багато новотворів є в Російсько-українському Словнику УАН і в Правописному Словнику Голоскевича і ін., звідкіля використав багато матеріялу й застосував до нашого вжитку Проф. Огієнко в цитованому вже Словнику місцевих слів.

З довоєнних неологізмів затрималося в нас доволі багато слів із ділянки спорту, якою зайнявся в нас перший проф. І. Боберський і склав спортову термінологію, що з неї поширилися ось ці слова: рұханка — гімнастика, руховік — гімнастик, ситківка — теніс, кóпаний м'яч — футбол, наколєсник — роверист, світлі-

на, світлівець — фотографія, фотограф. Цих термінів в Україні не прийнято. Підчас війни в зв'язку з існуванням українських військових формацій (УСС) почали в нас творити військову термінологію й складено багато слів, що з них деякі прийнялися в галицькій літературі, а навіть і в щоденній мові (стéжа, стéжник, однострій, стрільно, мужва — во-яки, нім. Mannschaft, їдúnка, булава — штаб, четáр, вістовий, хлібнік — торністра, зірна — обсерваційний пункт і ін.). В рр. 1918-1920 повстали в Києві окремі наукові комісії для складання українських термінів і їх працю продовжували аж до 1930 р. українські вчені в Інституті Української Наукової Мови (див. про нього статтю Ів. Огієнка в ч. 2. „Рідної Мови“ за 1933. р.). Здобутки праці цих учених у нас майже невідомі, але через пресу, журнали й красне письменство дійшли до нас деякі слова, що їх у нас із захопленням прийнято, напр.: струм (струя, ток електричний), речовіна — матерія (фіз.-хем.), рейки — шини, а далі ціла група слів із суспільно-політичної ділянки Радянщини (середняк, незаможник, куркуль, ударник, червоноармієць, лишенець, розкуркулення, ухильництво й ін.).

До нових слів, утворених у нас і вживаних головно часописами, треба ще зачислити: зразкуватися — взоруватися,

брати собі зразок Нд., засобити — за-
осмотрити (в В. Україні вживають: за-
стачити й устаткувати), легкопад — поль.
spadochgon, сповидно — назовні Н. 1/35.

VIII. Висновки.

Живемо в добі буйного, небувалого
досі розвитку нашої мови, в добі зусиль
і праці над зуніфікуванням нашої літера-
турної мови, щоб по змозі вирівняти
велику прірву між т. зв. галицькою й над-
дніпрянською мовою. „Один народ —
одна літературна мова“, це клич, що його
проголосила редакція „Рідної Мови“,
маючи на увазі змагання кращих оди-
ниць з-поміж наших діячів і письмен-
ників, починаючи від незабутнього П.
Куліша, що перший у нас взявся за діло
розвитку й реформування літерат. мови.
Майже до кінця XIX. століття, а поде-
куди навіть до світової війни, українська
літературна мова спиралася виключно
на чистонародній простолюдній мові, що
її вважали за невичерпну скарбницю для
вислову всіх думок людського духа, при
чому індивідуальну творчість поетів та
письменників над розроблюванням і зба-
гачуванням літературної мови нехтувано
й в'язано. З цього теж приводу грома-
дянство в Україні ставилося з нехиттю
до Куліша, або до М. Старицького за
те, що вони, головно при перекладах із
чужих мов, „кували“ слова.

В Галичині було трохи йнакше. Тут не зібрано так дуже багато матеріялів української народньої словесности й лексики, як в Україні, де кожний поет чи письменник був рівночасно етнографом, тут не було теж „народництва“, як там, тут не була народня мова ввесь час таким недоторканим і непорушним „табу“, як в В. Україні. І тому, хоч у Галичині поети й письменники творили й писали на основі літературних творів з України та народніх пісень і ставили теж дуже високо народню мову, одначе вже в 1870-их рр. почали потроху визволятися з-під непереможного впливу народньої мови. Вплинули на це два чинники: розвій часописів і журналів та розвиток українського шкільництва, а далі розвиток української наукової літератури. Для цих ділянок не могла вистачити чисто народня мова, й тому в Галичині неологізми не новá річ, а має за собою традицію тим більше, що й визначні письменники й учені відіграли тут деяку роль.

В першу чергу треба тут назвати І. Франка, що творив багато нових слів у своїй літературній, публіцистичній та науковій праці. Він теж перекладав твори з чужих мов, а відомо, що при перекладах без неологізмів не можна обійтися. Тому обсяг літературної мови в Галичині був ширший і більший, хоч ця

мова, щодо своєї якості, не була найкраща, бо мала багато русизмів і полонізмів, трохи залишків церковщини, була до деякого ступеня „книжною“. Добродійний вплив на літературну мову в Галичині мала участь письменників, а почасти публіцистів і учених з В. України (Кониський, Грінченко, Драгоманів і ін.) в галицьких видавництвах: вони не дозволяли галицькій мові засклеплюватися й ставати вже чисто „обласною“, вони її відсвіжували й підносили.

В Україні аж до 1905 р. не було зовсім укр. преси, а до 1917 р. не було рідного шкільництва, ані ширшої наукової діяльності. Тому літературна мова не могла там розвиватися всебічно й аж від 1917 р. почала сильно надолужувати „пропащий час“. Тому теж, за останніх 17 років так дуже змінює свій вигляд наша мова, розростається, вигладжується й вирівнюється, рівночасно відкидаючи всякий мовний бур'ян.

З цим в'яжеться й тема статті про неологізми в сучасній літературній мові. Коли неологізми є в мові кожного народу, що розвивається нормально, бо мова — це живий твір, що росте й змінюється, то тим більше мусять вони бути й у нашій мові, що не має прихильних умовин для свого розвитку, а крім цього піддається впливам і течіям загальним. А ними є: 1. економія (ощад-

ність) часу й місця, що домагається передавати словами поняття й речі в можливо найкоротшій формі, творити слова складені, або навіть у звичайні слова вкладати якнайбільше змісту, а 2. якщо творяться й розвиваються нові ділянки життя й культури, то мусять творитися й нові вислови, зв'язані з ними. Цими ділянками є техніка (радіо, летунство й ін.), військовість (воєнна хемія, танки, нові гармати, кораблі й ін.), спорт, а далі нові течії й напрямки суспільно-політичні (фашизм, комуно-совітизм).

Ці чинники вплинули й у нас на творення нових слів, одначе в нас ця праця не є систематична й послідовна, а здебільш доривочна, суто-індивідуальна, здала на добру волю поодиноким людей, а ще більше на випадковість і необхідність. У нас люди „творять“ слова, бо мусять, а ця творчість відбувається насамперед при перекладах із чужих мов, а вкінці серед поспішно-нервової праці наших публіцистів, що в нас справжні піонери в цьому напрямку, і за це треба признати їм великі заслуги. Розуміється, що багато є при цьому невдатних новостворів, які швидко забуваються, а крім цього багато вагань і сумнівів. Повстає багато слів на те саме поняття, багато мовних дублетів і триплетів, плутанина в справі форм і родів.

Подам кілька прикладів: 1. Чоловік,

що носить клунки, вантаж: несець, носильник, носій, а найбільш популярні в житті: пакер і трагар (нім.); 2. Мотор: сподвижник, рушій, бігун, сильник; 3. Жінка-член: членка, члениця, членкиня; 4. Той, хто вирішує: рішительний, вирішальний, вирішаний, вирішувачий. Вислідом сумнівів є теж творення слів із різними наростками без різниці (-ник, -чик, -увач, при жіночих: -ка, -иня, -киня, -чиня), а далі те, що наші автори часто йдуть по найлекшій лінії опору й беруть, часом несвідомо, повними пригорщами слова з мови польської й російської. Хоч зрозуміла річ, що серед цієї стихійної й метушливої праці нелегко й неможливо цілком упорядкувати цю справу, але все таки вносити корективи й керувати до певного ступеня можна й треба. На жаль, у нас цією справою зовсім не цікавляться ні поодинокі професійні вчені мовознавці, ні наукові установи, і тільки „Рідна Мова“ (проф. Огієнко) постійно бореться з цією дикою господаркою в ділянці мови.

Ще одне цікаве явище, вже додатне, бачимо в наших неологізмах, а саме — боротьбу з залишками (останками) галицької т. зв. книжної мови в постаті дієприкметників, так дуже розпаношених на галицькому ґрунті, а далі з галицькими новотворами давнішої доби, що їх в Україні цілком відкидали. На місце

діеприкетників повстають прикетники (нар. -ний), а на місці старих невдатних слів деякі нові кращі.

Щоб порівняти неологізми галицькі з наддніпрянськими, я використав теж кілька творів мистецької літератури з України, один науковий твір і кілька перекладів, де є найбільш неологізмів. На основі цього можу сказати, що коли в наддніпрянських літературних творах, писаних українцями, є здебільш сміливі й вдатні новотвори, то в творах, писаних чужинцями (напр. жидами й москалями), мова важка й штучна, яка в сучасний мент, після останніх протиукраїнських потягнень більшовицької влади, готова перемінитися в „пролетарський“ російсько-український жаргон.

Загально, щодо неологізмів, мушу сказати, що мало в нас оригінальної творчости, а більше перекладання, часто невільницького, або трохи вигладженого, з російської й польської мови.

А все таки те, що досі зроблено, це перші кроки в важкій праці налаштування й уніфікування літературної мови, й це треба взяти на увагу при робленні підсумків. Не зважаючи на всі зазначені недостачі, доволі багато вже зроблено, в тому немало доброго, а найбільш те, що принаймні частинно прочищено нашу мову від того бур'яну, що назбирувався в ній упродовж кількох десятиліть.

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДНА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ХТО хоче навчитися доброї української літературної мови,

ХТО хоче пізнати історію своєї мови,

ХТО хоче довідатися, як де говорить український народ —

ТОЙ мусить передплатити

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

„РІДНА МОВА“

присвячений всебічному вивченню
української мови.

Головний Редактор і Видавець

Проф. д-р **ІВАН ОГІЄНКО**.

ПЕРЕДПЛАТА: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1'60 зл. чвертьрічно. За границею: в Європі — 8 зл. (або: 30 корон чеських, 180 леїв рум., 5 нім. марок, 30 фр. франц., 65 динарів), поза Європою — 2 дол. річно.

Конто чекове П. К. О. ч. 27110.

Адреса Редакції й Адміністрації:

WARSZAWA IV, ul. Stalowa 25 m. 10.

Нові передплатники, коли того бажають, дістають „Рідну Мову“ від першого числа. Перший річник (без 2 і 3 чисел) 5 зл. Цілий II і III річники по 6 зл. (за границею в Європі по 8 зл., поза Європою по 2 дол.) з пересилкою; в оправі — на 1'50 зл. дорожче. Зразкове число висилається за 50 гр.

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДИН ПРАВОПИС!

80 коп. (1986) РЛ 1469

БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ

Видає проф. д-р Іван Огієнко.

Містить більші праці, головню підруч-
ники й словники для вивчення україн-
ської літературної мови, й для
масового поширення серед українсько-
го громадянства та шкільної молоді.

Уже вийшли такі книжки:

Ч. 1: Проф. д-р Іван Огієнко — Д-р А. Чайків-
ський — В. Островський — Яр. Мандюкова:
ВЧИМОСЯ РІДНОЇ МОВИ 24 ст. Ціна 20 гр., 4 центи

Ч. 2. Проф. д-р Іван Огієнко:
„**РІДНЕ ПИСАННЯ**“ ч. I: Український правопис
і основи літературної мови. 146 ст. Ціна 1 зл. (5 ко-
рон чеських, 30 леїв рум., 5 фр. франц., 1 марка
німецька; поза Європою — 25 центів) з пересил-
кою. В оправі на 50 гр. дорожче.

Ч. 3: Проф. д-р Іван Огієнко:
„**РІДНЕ ПИСАННЯ**“, ч. II: Словник місцевих слів,
у літературній мові не вживаних, 156 ст. Ціна
1'50 зл. (8 кор. чеських, 40 леїв рум., 7 фр. франц.;
поза Європою 35 центів) з пересилкою. В оправі
на 50 гр. дорожче.

Проф. др. І. Огієнко: **ЯК ПИСАТИ ДЛЯ ШИ-
РОКИХ МАС.** 24 ст. Ціна 30 гр. 6 центів.

Ч. 4: Проф. Д-р Іван Огієнко:
„**РІДНЕ СЛОВО**“, Початкова Граматика україн-
ської літературної мови, ч. I: Фонетика й право-
пис. 154 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, для Аме-
рики — 25 центів) з пересилкою.

Ч. 5: Проф. д-р І. Огієнко: **СКЛАДНЯ УКРА-
ЇНСЬКОЇ МОВИ**, Ч. I: Вступ до вивчення складні
196 ст. Ціна 1'50 зл. або 30 цнт.

Ч. 6: Проф. д-р І. Огієнко: **СУЧАСНА УКРАЇН-
СЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА**. 68 ст. Ціна 50 гр.
або 10 цнт. Розпродана.

Ч. 7: Проф. д-р Іван Огієнко: **НАУКА ПРО
РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ**. 72 ст. Ціна 50 гр. 10 цт.

Гроші можна пересилати чеками П. К. О. ч. 27110
Редакція: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10.

Ціна 50 гр.

„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

Проф. д-р Євген Грицак

НЕОЛОГІЗМИ

В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

1936.

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ